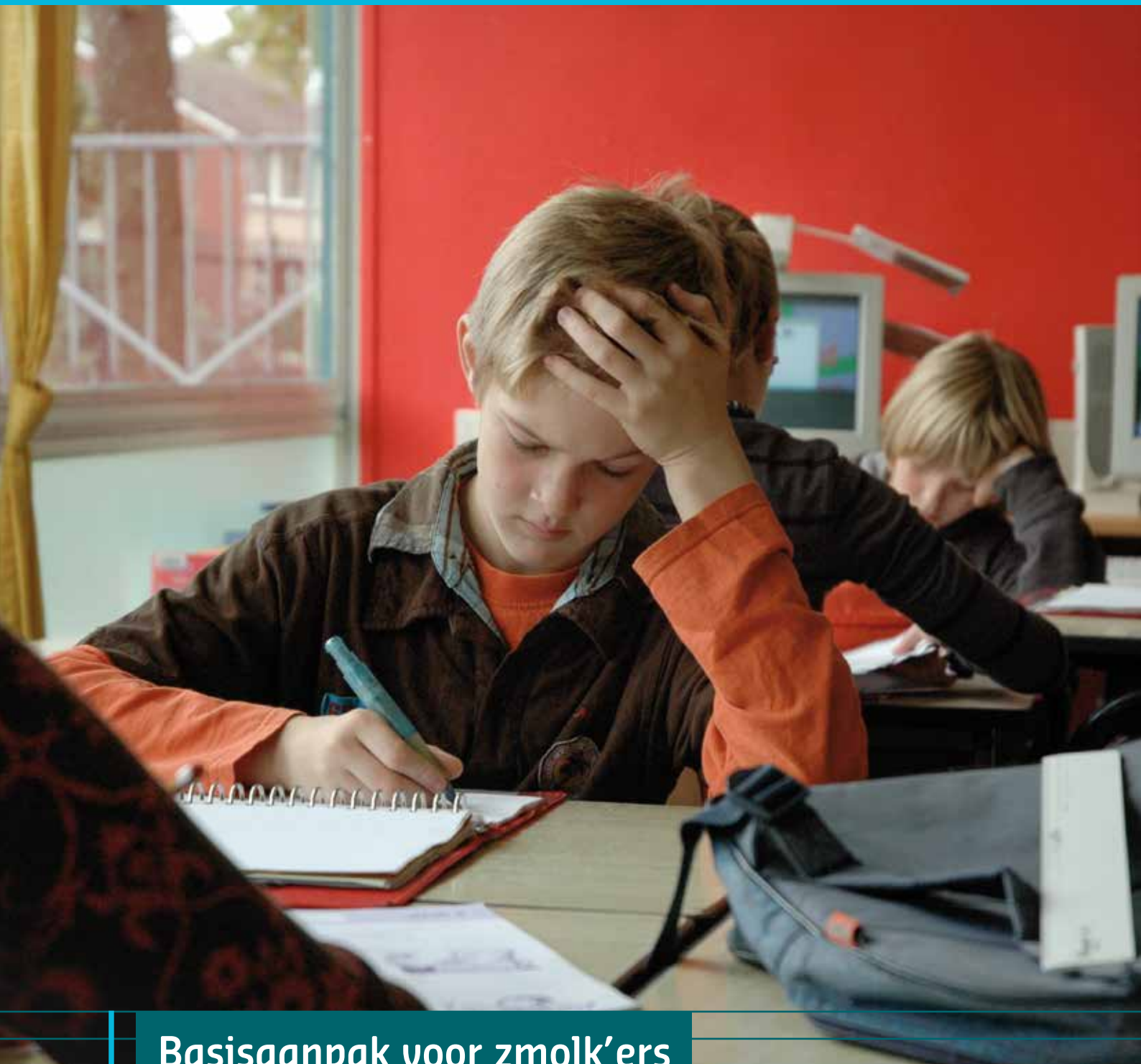

Deanne Radema

Basisaanpak voor zmolkers

Checklist

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Basisaanpak	4
3.1 Klimaat creëren	6
3.2 Situaties hanteren	7
3.3 Relaties presenteren	9

Hoe realiseer je passend onderwijs voor leerlingen met een (lichte) verstandelijke beperking en ernstige gedrags- of psychiatrische problematiek; de zogenoemde zmolk'ers¹? Binnen het zmolk-pakket van het Nederlands Jeugdinstituut is een publicatie geheel gewijd aan een praktische basisaanpak: 'Basisaanpak onderwijs-zorgarrangementen voor zmolk'ers: visie en aanpak'.

Van en voor professionals

De onderzoeker analyseerde en bundelde methoden die in bestaande onderwijs-zorgarrangementen effectief bleken voor de leerlingen in kwestie. Hieruit kwamen visie en basisaanpak voort. Beide bieden professionals in het onderwijs houvast bij het orthopedagogisch en -didactisch handelen.

Wat biedt deze publicatie?

Deze publicatie licht de basisaanpak uit het grotere document en vat hem samen tot de kern. Hierdoor ontstaat een gedetailleerde checklist. Aan de hand hiervan kun je als professional systematisch afvinken welke randvoorwaarden je goed voor elkaar moet hebben, en waar je specifiek op moet letten bij: het creëren van klimaat, het hanteren van situaties en het presenteren van relaties. Deze kennis is feitelijk voorwaardelijk om zo goed mogelijk tegemoet kunnen komen aan de ondersteuningsbehoefte van de doelgroep.

Onderdeel van het zmolk-pakket

Zowel 'Basisaanpak onderwijs-zorgarrangementen voor zmolk'ers: visie en aanpak' als 'Basisaanpak voor zmolk'ers, checklist' behoren tot de uitvoeringsgerichte publicaties binnen het zmolk-pakket. Bekijk voor een overzicht van alle proces- en uitvoeringsgerichte publicaties onze [website](#).

'Onderwijs-zorgarrangementen', en dus ook deze uitgelichte weergave van de basisaanpak, kwamen tot stand in nauwe samenwerking van het Nederlands Jeugdinstituut en het Landelijk Expertise Centrum Speciaal Onderwijs (LECSO). De Vereniging Orthopedagogische Behandelcentra (VOBC), Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG), Aniet Bruininks (ACB en ontwikkelaar van het Orthopedagogisch Methodiekmodel Bruininks) en vele professionals uit het veld droegen bij met essentiële kennis en inzichten.

¹ zmolk is een combinatie van zeer moeilijk opvoedbaar kind (zmok) en moeilijk lerend (mlk) of zeer moeilijk lerend kind (zmlk).

De basisaanpak: houvast voor professionals in het onderwijs

Een onderwijs-zorgarrangement is een integraal programma voor specifieke (groepen) leerlingen. Het is een aanbod waarin onderwijs en zorgpartner(s) op uitvoeringsniveau samenwerken op basis van één kind, één gezin, één plan. Er is sprake van een aanvullende inzet van zorg om onderwijsdeelname mogelijk te maken, met als uitgangspunt de ondersteuningsbehoefte van de doelgroep. De expertise van beide sectoren wordt in samenhang aangeboden en versterkt elkaar.

Orthopedagogisch Methodiekmodel Bruininks (OMB)²

Als kapstok voor de beschrijving van de basisaanpak maken we gebruik van het Orthopedagogisch Methodiekmodel van Bruininks (OMB) (2006). We richten ons

hierbij op de gedeelde ondersteuningsbehoeften van kinderen en jongeren die eenzelfde milieu nodig hebben. Nabijheid, begrenzing en een veilig klimaat zijn hierin essentieel.

In onze beschrijving van de basisaanpak richten we ons op het gemeenschappelijke deel. Dit kader dien je als organisatie zelf nader in te vullen. Zo formuleer je een aanpak, die voor de eigen situatie op maat gesneden is.

Het Orthopedagogisch Methodiekmodel Bruininks is ingevuld naar de situatie van Onderwijs-zorgarrangementen voor zmolkers. Voor het oorspronkelijke model verwijzen we naar de uitgebreide beschrijving van de basisaanpak, bijlage 1.

² Meer info in: 'Orthopedagogisch groepswerk, methodiekgericht werken in de praktijk' A.C. Bruininks, 2006, 2e oplage 2007, Elsevier. ISBN 9789035228696. Een voorbeeld van toepassing van het model in: 'Zie mij, niet mijn stoornis. Een orthopedagogisch leefklimaat voor jongeren met ADHD en PDD-NOS in de 24-uurs zorg', A.C. Bruininks & L.M. Harmsen, 2011, tweede druk 2013, SWP. ISBN 9789088500985. En op website: www.Bruininks.com.

Onderwijs-zorgarrangementen voor ZMOLK

Naar het Orthopedagogisch Methodiekmodel Bruininks (OMB) (©2006/2011).

1. Overallvisie

- 1.1 Praktijktheoretische uitgangspunten
- 1.2 Beschrijving van het functioneren en ondersteuningsbehoefte van de doelgroep

2. Organisatorische gegevens

beschikbare middelen op basis van externe en interne gegevens

3. Basisaanpak

gemeenschappelijk en individu gericht; ingevuld naar: visie, aanpak, teamafspraken en voorwaarden

3.1 Klimaat creëren

- 3.1.1 Ruimte
- 3.1.2 Basisregels
- 3.1.3 Ritme
- 3.1.4 Materiaal

3.2 Situaties hanteren

- 3.2.1 Vrijtijdssituaties
- 3.2.2 Spelsituaties
- 3.2.3 Eetsituaties
- 3.2.4 Werk/taaksituaties
- 3.2.5 Onderwijsleersituaties
- 3.2.6 Gesprekssituaties
- 3.2.7 Lichamelijke contactsituaties
- 3.2.8 Bijzondere situaties

3.3 Relatie presenteren

- 3.3.1 Houding
- 3.3.2 Handelen
- 3.3.3 Het volgen en bevestigen van initiatieven

4. Ondersteunende en aanvullende aanpak

gemeenschappelijk en individu gericht; ingevuld naar: visie, aanpak, teamafspraken en voorwaarden
ouder(s) /verzorger(s), invalleerkracht(en), mentoren, conciërge, stagiaires, zorg coördinatoren, teamleider, orthopedagoog, schoolpsycholoog, vakleerkrachten en -therapeuten, taxivervoer, stageplaatsen, arbeidsplaatsen

3.1 Klimaat creëren

3.1.1 Ruimte

- Creëer fysieke ruimte, niet te dicht op elkaar.
- Naast een centrale ruimte, zijn er kleinere werkruimtes. Hier kunnen leerlingen individueel werken of instructie krijgen.
- Pedagogische middelen als ‘uit de groep verwijderen’ en ‘gebruiken van time-out-ruimte’ worden in principe zo min mogelijk ingezet. Toch kan bij vormen van ernstige fysieke en verbale agressie een afzonderingsruimte nodig zijn. Hier komt de leerling tot rust. Deze ruimte moet veilig zijn en sober ingericht. De wanden zijn bekleed met zacht materiaal en er is een zachte mat. Ook moet voortdurend toezicht mogelijk zijn.
- Het meubilair en de voorzieningen in de klas moeten tegen een stootje kunnen. Belangrijk is dat de ruimte er niet ‘goedkoop’ uitziet. Een fijne, verzorgde omgeving nodigt uit om hem zo te houden.
- Maak voor leerlingen met visualisatie (bijvoorbeeld: ‘Alleen voor leerkrachten!’) duidelijk welke ruimtes wel en niet voor hen toegankelijk zijn.
- Richt bij voorkeur een eigen buitenspeelruimte in: voor pauzes en als extra mogelijkheid om uit de groep te stappen.
- Geef elke leerling een eigen plekje in het lokaal.

3.1.2 Basisregels

- De leefregels van de school gelden ook voor deze doelgroep. Beperk de regels voor deze doelgroep tot de kern en formuleer ze in gewenst gedrag.
- Leerlingen krijgen niet alleen uitleg over waarom regels er zijn en welke gevolgen er zijn bij overtreding, ook betrek je ze zoveel mogelijk bij het opstellen en evalueren van regels.
- Als professional ken je de regels en achterliggende redenen goed en hanteer je de regels consequent en eenduidig.
- Alle afspraken die je verder maakt met de leerlingen zijn te herleiden tot deze regels. Dit maakt het de leerling makkelijker om zich eraan te houden.
- Positieve interacties stimuleer en bekrachtig je meteen, zonder uitstel.
- De leerling moet leren dat hij zelf de verantwoordelijkheid voor, en regie over zijn gedrag heeft.

- Indien een leerling de regel overtreedt, dien je uit te leggen waarom dat ongewenst is en wat wel gewenst gedrag is. Ook leg je hem uit welke gevolgen die overtreding heeft voor hemzelf en voor degene die erdoor benadeeld is (pedagogisch model van herstelrecht).
- Bedenk dat deze leerlingen moeite hebben met het zich eigen maken van (externe) regels, en signalen in het sociale verkeer minder goed herkennen. Zij zijn gebaat bij veel herhaling en oefening.
- Wanneer leerlingen zich niet aan de sociale regels houden, bespreek je dit apart met hen.
- In geval van een incident moet het dagprogramma voor de kinderen en jongeren die er niet bij betrokken waren zo veel mogelijk normaal doorgaan.

3.1.3 Ritme

- Het programma staat vast en biedt daardoor voorspelbaarheid. Wat er binnen dat programma gebeurt en hoe lang onderdelen duren, is daarbij afhankelijk van de mogelijkheden van de leerling en de groep, op dat moment.
- Zorg voor een ritme van inspanning en ontspanning.

3.1.4 Materiaal

- Pas materiaal aan, aan het ontwikkelingsniveau van de leerling.
- Wees creatief in het vinden van materiaal dat leerlingen motiveert tot leren.
- De mogelijkheden van praktijkruimten en sportfaciliteiten zijn voor deze doelgroep belangrijk.
- Zorg voor een goed alarmeringssysteem.

3.2 Situaties hanteren

3.2.1 Vrijtijdssituaties

- Neem vrijetijdsbesteding als lesonderdeel op in programma's: hoe ga je om met vrije tijd, wat zou je daarin willen doen? Laat het leerlingen zelf ontdekken en ervaren, door te oefenen binnen school.

Bouw vrijetijdsmomenten geregisseerd op in activiteiten en mate van interactie met anderen. Indien haalbaar, is het doel dat leerlingen kunnen deelnemen aan de pauzementen van de school. Houd rekening met wat de leerling aankan.

3.2.2 Spelsituaties

Bij het maken van keuzes voor spel, houd rekening met twee zaken:

- de kennis en vaardigheden die verondersteld worden bij het spel zelf
- de sociaal-emotionele vaardigheden die erbij komen kijken.
- Gebruik het spel om sociaal-emotionele vaardigheden te oefenen.
- Een kind kan zowel actief als passief meedoen.
- Gebruik coöperatieve spellen; zo stimuleer je samenwerken en oplossingen vinden.
- Het leren spelen van spellen begint vanuit één leerling met één begeleider. Afhankelijk van de ontwikkeling kun je dit uitbreiden naar samenspelen met meerdere leerlingen (sociaalemotionele vaardigheden) en complexere spelregels (cognitieve vaardigheden).

3.2.3 Eetsituaties

- Streef ernaar dat leerlingen gezamenlijk aan de groepstafel in de klas eten.
- Hanteer eetsituaties niet als straf.

3.2.4 Werk/taaksituaties

- Leerlingen leren Algemene Dagelijkse Levensverrichtingen (ADL) zo zelfstandig mogelijk uit te voeren.
- Een taak kan een onderdeel van het dagprogramma zijn.
- Bij elke taak kijk je hoe zelfstandig de leerling hem kan uitvoeren en welke ondersteuning nodig is. Je bouwt de mate van zelfstandigheid gaandeweg uit.

3.2.5 Onderwijsleersituaties

- Bij de start van de (hernieuwde) schoolcarrière zal onderwijs niet meteen het doel zijn, maar eerder een middel om structuur aan te brengen en te leren in een schoolsetting te functioneren. Eerst moet gewerkt worden aan basisbehoeften zoals veiligheid en begeleiden van psychosociale processen. Pas daarna mag er resultaat worden verwacht van onderwijskundige interventies.
- Gezien hun cognitieve mogelijkheden, ligt het voor de hand de lessen voor deze leerlingen grotendeels te vullen met praktische activiteiten.
- De mate van de licht verstandelijke beperking (het lvb-aspect) van de groep leerlingen is leidend voor het lesmateriaal. De manier waarop de leerlingen de leerstof krijgen aangeboden, moet in overeenstemming zijn met hun intellectueel functioneren, hun vermogen zich te concentreren en hun verbale en visuele begripvermogen.
- Laat de leerlingen succeservaringen opdoen en biedt gevarieerd materiaal aan.
- De doelgroep kan het beste een individueel onderwijsprogramma volgen.
- Start met wat de leerling aankan qua programma en onderwijstijd en bouw dit op.
- Verhelder het toekomstperspectief met de leerling. Bekijk vervolgens waar en op welke wijze de leerling de benodigde kennis en vaardigheden kan leren. Dat hoeft niet alleen binnen school te zijn.

3.2.6 Gesprekssituaties

- Onderdeel van het programma zijn individuele gesprekken met de leerlingen. Hierin bespreek je de afgelopen week. Leerlingen kunnen aangeven wat hen bezighoudt en waar ze de komende week hun aandacht op willen richten. Ook knelpunten en vragen van een leerling komen aan de orde.
- Gebruik eenvoudige woorden en korte zinnen.
- Let op over- en ondervraging; sluit aan bij het niveau van de leerling.
- Creëer met eigen houding en gedrag ruimte voor communicatietechnieken en initiatieven; wees respectvol en duidelijk in wat je doet.

- Bij gesprekken met leerlingen maak je gebruik van probleemoplossende gesprekstechnieken. Uitgangspunt is steeds een motiverende gespreksvoering. Hierbij kunnen allerlei technieken worden toegepast. Denk aan humor, concretiseren, herhalen en uitleg geven, doorvragen, oorzaak en gevolg aangeven, checken of je de ander goed begrepen hebt, spiegelen, confronteren, verduidelijken met concreet materiaal, dingen voordoen.
- Er zijn klassenbesprekingen, handelingsplanbesprekingen, eindejaarsgesprekken en tussentijdse gesprekken.

3.2.7 Lichamelijke contactsituaties

- Bedenk dat lichamen contact zowel een gevoel van veiligheid als van onveiligheid kan oproepen. Terughoudendheid is op zijn plaats.
- Zoek naar evenwicht: Het is belangrijk dat professionals het evenwicht zoeken: zich steeds realiserend wat lichamen contact kan oproepen en anderzijds, wat de leerling moet leren ervaren als normaal. Denk aan een hand geven of een schouderklopje.
- Leer de leerling welke vormen van lichamen contact je - ook gelet op leeftijd - gepast en passend vindt.
- Ken en respecteer de ruimte tot de ander die iemand als prettig ervaart.
- Het zal niet altijd mogelijk zijn om fysiek ingrijpen te voorkomen. Dat dient altijd te voldoen aan de voorwaarden van onvermijdelijkheid en noodzakelijkheid. Juridische criteria zijn: onmiddellijkheid (het moet direct volgen op het gedrag); proportionaliteit (het moet in verhouding staan met het doel en het te corrigeren gedrag) en gemoedsgesteldheid (het moet beheerst uitgevoerd zijn).
- Hanteer afgesproken agressieregulatietechnieken. Hierbij geldt voortdurend: gebruik alleen lichamen contact als er geen andere mogelijkheid meer is. Als de leerling aangeeft weer zelfstandig naar een andere ruimte te kunnen gaan of dat hij rustiger is, kun je het fysieke contact afbouwen.
- Te allen tijde geldt dat je verslaglegging doet van dit soort ernstige situaties.
- Herhaald fysiek ingrijpen is aanleiding om de onderwijs- of zorgaanpak te wijzigen.

3.2.8 Bijzondere situaties

- Sommige situaties vragen bijzondere aandacht (zie voor nadere toelichting de basisaanpak):
  - Gevaarlijke of onveilige situaties: een leerling kan zichzelf of een ander pijn doen of verwonden.
  - Overgangssituaties: na vakantie of weekend, tussen lessen, pauzes, verhuizen naar een ander lokaal.
  - Nieuwe situaties in de klas of thuis.
  - Onverwachtse situaties: je ziet de situatie zelf ook niet aankomen. De leerlingen kunnen er dus niet op voorbereid worden.
  - Speciale situaties die het dagelijkse ritme verstoren.
- Iedere bijzondere situatie vraagt dat de professional zich hiervan bewust is. Bereid leerlingen zoveel mogelijk voor op wat gaat gebeuren en begeleidt en ondersteun ze. Als dat kan, is het goed om de leerlingen te betrekken bij de wijze waarop de situatie ingevuld gaat worden.

3.3 Relaties presenteren

Leerlingen binnen de doelgroep vinden het moeilijk om sociale prikkels te begrijpen en te interpreteren. Een neutrale houding heeft de voorkeur; deze is voor hen herkenbaar en voorspelbaar. Je neutrale houding moet zich kenmerken door positieve en sensitieve interacties. Verwacht als professional echter geen wederkerigheid.

3.3.1 Houding

De pedagogische houding van een professional is een voorbeeld voor het kind of de jongere. Deze houding heeft idealiter de volgende kenmerken:

- Toon echtheid:
  - Laat zien dat jij ook niet alles even goed kan.
  - Geef in eigen stijl invulling aan afspraken.
  - Besef welke impact je manier van bejegening en communicatie kan hebben op de leerling.
  - Deel persoonlijke ervaringen met de leerlingen om hen inzicht te geven in situaties.
- Balans tussen afstand en nabijheid:
  - Leef je met een neutrale houding in, in de leerling en toon betrokkenheid.
  - Ga een relatie aan met de leerling, maar verwacht geen wederkerigheid.
  - Moedig oogcontact aan zonder af te dwingen.
  - Weeg af wanneer je gedrag bespreekbaar maakt.
- Neem afstand van het eigen handelen:
  - Pas zelfreflectie toe; het helpt je inzien hoe het eigen gedrag en dat van de leerling elkaar beïnvloeden.
  - Praat open en opbouwend met collega's over wat het gedrag van leerlingen bij jullie oproept.
- Wees integer en consequent:
  - Kom afspraken na, doe wat je zegt en hanteer regels consequent.
  - Breng duidelijkheid, regelmaat, ordening en voorspelbaarheid in het leven van alledag. De doelgroep is daar immers zelf maar beperkt toe in staat.
- Focus op gewenst gedrag:
  - Kinderen en jongeren leren meer van positieve bevestiging en beloning dan van straf.
- Leerlingen accepteren en respecteren als persoon:
  - Ga er niet zomaar vanuit dat anderen bepaalde normen en waarden kennen en herkennen en ernaar handelen. Kennis van, interesse in en begrip voor het verleden en de achtergrond van het kind of de jongere is belangrijk.
  - Wijs eventueel gedrag af, maar niet de persoon.
- Achterhaal de reden van gedrag:
  - Ongewenst gedrag kan een signaal zijn voor achterliggende problemen. Het is aan jou als professional om te achterhalen waarom een kind of jongere bepaald gedrag vertoont.
- Je niet aangevallen voelen en kunnen vergeven:
  - Ongewenst gedrag is geen persoonlijke aanval; tracht het ook niet zo te zien. Maak een 'nieuwe start' na een negatieve interactie.
- Biedt positieve alternatieven:
  - De doelgroep heeft zelf een beperkter repertoire. Biedt als professional meer gedragsalternatieven. Probeer gedrag om te buigen.
- Ga uit van de reële mogelijkheden:
  - Probeer niet te over- of ondervragen; het helpt als je goed weet wat iemand aankan.
  - Knip aanpassingen op in kleine stapjes.
  - Kijk ook of je de context waarin het gedrag ontstaat kunt aanpassen.
  - Wees geduldig: deze leerlingen leren langzamer.
  - Speel in op de beperktere mogelijkheden tot generalisatie en herhaal vaker. Doe vaker voor en in verschillende situaties. Pas dit toe, ook in sociale situaties.
  - Gebruik eenvoudige taal en waak ervoor om serieuze boodschappen te verpakken in humor.
- Aandacht en interesse:
  - Heb persoonlijke aandacht voor verleden, heden en toekomst.
  - Betrek het netwerk van de leerling actief.
  - Wees sensitief-responsief: heb oog voor wat de leerling lastig vindt.

3.3.2 Handelen

- Autonomie en ruimte scheppen:
  - Pas autonomie en ruimte aan, aan de mate waarin de leerling dingen kan overzien en aan zijn leeftijd.
  - Straal vertrouwen uit in de leerling.
  - Creëer oefensituaties in uiteenlopende dagelijkse praktijken.
- Pas de ARGOS-methode³ toe voor balans tussen vriendelijk-zakelijk of persoonlijk bij:
  - angst stoornissen in geweten
  - overlevingsdrang
  - stress.

3.3.3 Volgen en bevestigen van initiatieven

Volgen en bevestigen van initiatieven betreft het oppikken van een initiatief tot contact; het leidt tot bevestiging van contact. Deze initiatieven kunnen zich zowel op een positieve als op een negatieve manier uiten. Voor professionals is het belangrijk dat zij de vraag achter het gedrag kunnen zien, anders kun je gemakkelijk een initiatief verkeerd interpreteren. Als je het gedrag afwijkt – ‘Nee niet doen, hou daarmee op’ – ontmoedig je juist het nemen van initiatieven.

- Breng in kaart hoe elke leerling initiatief tot contact neemt.
- Bekrachtig het initiatief door te laten weten dat je het opgemerkt hebt.
- Bij negatief gedrag: verhelder wat de leerling met gedrag wil bereiken; biedt gedragsalternatieven.

³ De methode ARGOS is ontwikkeld voor begeleiders die te maken hebben met de combinatie hechtingsstoornis en verstandelijke beperking. Zie bijlage van de uitgebreide beschrijving van de basisaanpak.

© 2016 (geactualiseerde versie).

Eerste versie: 2014 Nederlands Jeugdinstituut/LECSO

Verspreiden is toegestaan, mits onder bronvermelding.

Auteur Deanne Radema

Projectleiders Bart van Kessel, Vincent Fafieanie

Fotografie Martine Hoving

Vormgeving Punt Grafisch Ontwerp

Nederlands Jeugdinstituut

Postbus 19221

3501 DE Utrecht

T (030) 230 63 44

E info@nji.nl

www.nji.nl
